

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH TEZLIGINI OSHIRISH USULLARI

**Nurmatova Muborak
Xayrillayevna**

*Yunusobod tumani 122-maktab boshlang'ich
sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligini oshirish masalasi zamonaviy pedagogika, psixolingvistika, boshlang'ich ta'lim metodikasi va o'qish savodxonligi nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. O'qish tezligi boshlang'ich ta'limda muhim mezon bo'lsa-da, u yakka holda baholanadigan mexanik ko'rsatkich emas, balki o'quvchining to'g'ri o'qish, ravon o'qish, ifodali o'qish, matnni tushunish, asosiy fikrni ajratish, so'z boyligi va mustaqil fikrlash qobiliyati bilan chambarchas bog'langan murakkab ta'limiy natijadir. Maqolada o'qish tezligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar, jumladan tovush-harf munosabatining puxtaligi, fonematik eshituv, bo'g'inlarni qo'shish malakasi, ko'z harakati, diqqat barqarorligi, lug'at boyligi, matn mazmuniga qiziqish, oilaviy mutolaa muhiti va sinfdagi psixologik xavfsizlik ilmiy-metodik jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda o'qish tezligini oshirishda takroriy ovozli o'qish, vaqtli qisqa o'qish, bo'g'in va so'z kartochkalari, xorda o'qish, juftlikda o'qish, rolli o'qish, audio-matn bilan birga o'qish, ko'rish maydonini kengaytirish mashqlari, matn oldi lug'at ishi, o'qish kundaligi, individual o'qish xaritasi va formatif baholash kabi zamonaviy usullar samarali pedagogik vositalar sifatida asoslab beriladi. Maqola IMRAD tuzilmasida tayyorlangan bo'lib, unda OAK talablariga mos ilmiy uslub, mavzuning dolzarbligi, metodik tahlil, amaliy natijalar, muhokama va xulosalar izchil yoritilgan. Tadqiqotning asosiy g'oyasi shundan iboratki, boshlang'ich sinfda o'qish tezligini oshirish bolani shoshiltirish, solishtirish yoki bosim ostida o'qitish orqali emas, balki o'qishning texnik, mazmuniy, ruhiy va motivatsion omillarini birgalikda rivojlantirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qish tezligi, ravon o'qish, o'qish savodxonligi, takroriy o'qish, matnni tushunish, formatif baholash, differensial yondashuv, mustaqil mutolaa, o'qish metodikasi.

Kirish

Boshlang'ich sinf ta'limida o'qish tezligini oshirish masalasi bugungi kunda o'quvchilarning umumiy savodxonligini, fanlarni o'zlashtirish salohiyatini va mustaqil bilim olish imkoniyatlarini belgilaydigan muhim pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. O'qish tezligi ko'pincha bir daqiqada o'qilgan so'zlar soni orqali

o'Ichansa-da, ilmiy-metodik yondashuvda bu tushuncha ancha kengroq mazmunga ega: o'quvchi matnni tez o'qishi bilan birga, uni to'g'ri, ravon, ifodali va ongli o'qishi, mazmunni eslab qolishi, asosiy fikrni ajratishi, yashirin ma'noni anglay olishi ham zarur. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda o'qish tezligini oshirish faqat texnik mashq emas, balki bola tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, hissiy idroki va o'qishga munosabatini qamrab oladigan murakkab pedagogik jarayondir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim jarayoni shaxsning bilim, ko'nikma, malaka, dunyoqarash va qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi belgilangan. Bu huquqiy asos boshlang'ich sinflarda savodxonlik, o'qish madaniyati va matn bilan ishlash ko'nikmalarini sifatli shakllantirishni dolzarb vazifaga aylantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi dastlab harfni taniydi, tovushni ajratadi, bo'g'inni qo'shadi, so'zni butun ko'rishga o'rganadi, keyinchalik esa gap va matnni mazmuniy yaxlitlik sifatida idrok eta boshlaydi. Ana shu tabiiy rivojlanish bosqichlarini e'tiborga olmasdan, boladan birdan yuqori tezlik talab qilish o'qish jarayonida zo'riqish, xato, qo'rquv va kitobga nisbatan sovuqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, o'qish tezligini ilmiy asoslangan, bosqichli va bola shaxsiga mos metodlar orqali rivojlantirish o'quvchining o'ziga ishonchini oshiradi, darsdagi faolligini kuchaytiradi va keyingi ta'lim bosqichlariga mustahkam poydevor yaratadi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda o'quvchi faqat badiiy matnni emas, balki darslikdagi topshiriq, masala sharti, jadval, e'lon, elektron xabar, yo'riqnoma, rasm osti izohi va turli multimodal matnlarni ham o'qiydi. Demak, o'qish tezligi nafaqat adabiy matnni ifodali o'qish, balki kundalik ta'limiy axborotni o'z vaqtida qabul qilish, uni tahlil qilish va foydalanish malakasi bilan ham bog'liq. Xalqaro o'qish savodxonligi tadqiqotlari, xususan PIRLS baholash tizimi, boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarning matnni o'qish, tushunish, talqin qilish va baholash qobiliyatini o'rganishi bilan bu masalaning jahon ta'limi darajasida ham muhim ekanini ko'rsatadi. Bunday baholashlarda yuqori natijaga erishgan ta'lim tizimlarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qish tezligi ravonlik, lug'at boyligi, muntazam mutolaa, o'qituvchi namunasining sifati, oilaviy kitobxonlik muhiti va formatif baholash bilan bog'liq holda rivojlanadi. O'quvchi sekin o'qisa, u matn oxiriga yetguncha boshidagi mazmunni unutishi, topshiriqni bajarishga ko'p vaqt sarflashi, dars jarayonida ortda qolishi mumkin; biroq juda tez, lekin tushunmasdan o'qish ham maqsadga muvofiq emas. Shu bois mazkur maqolaning ilmiy muammosi boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish tezligini oshirishning samarali, bolaga mos, psixologik jihatdan qulay va matnni tushunish bilan uyg'unlashgan metodik tizimini asoslashdan iboratdir. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy usullarni ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish, ularning amaliy imkoniyatlarini ochib berish va boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun qo'llash mumkin bo'lgan tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, o'qish tezligi tushunchasining pedagogik mazmunini aniqlash, unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, sekin o'qish sabablarini aniqlash, takroriy o'qish, juftlikda o'qish, bo'g'inso'z mashqlari, audio-matn, ko'rish maydonini kengaytirish, lug'at ustida ishlash, formatif baholash va ota-ona bilan hamkorlikning samaradorligini asoslash vazifalari belgilandi. Tadqiqot obyekti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish faoliyati, predmeti esa o'qish tezligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik

usullar, metodik sharoitlar va baholash vositalaridir. Mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, unda o'qish tezligi oddiy raqamli me'yor sifatida emas, balki o'quvchining o'qish madaniyati, matnni anglash qobiliyati, mustaqil ta'limga tayyorgarligi va shaxsiy rivojlanishi bilan bog'langan kompleks ko'nikma sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa boshlang'ich sinflarda o'qish tezligi bilan bog'liq ishlarda o'quvchining yoshi, nutqiy tajribasi, ko'rish va eshitish xotirasi, oiladagi kitobxonlik an'anasi hamda maktabgacha tayyorgarlik darajasi alohida hisobga olinishi kerak. Bir xil sinfda o'qiyotgan bolalar bir xil yoshda bo'lsa ham, ularning o'qish tajribasi bir xil bo'lmaydi: ayrim bolalar oilada ertak eshitib, kitob varaqlab, harf bilan erta tanishgan bo'ladi; ayrim bolalar esa maktabga kelgachgina matn bilan muntazam ishlashni boshlaydi. Shunday sharoitda o'qituvchi barcha boladan bir xil sur'atda o'sishni kutmasligi, har bir o'quvchining boshlang'ich nuqtasini aniqlab, unga mos rivojlanish yo'lini belgilashi lozim. O'qish tezligini oshirishda sinfdagi umumiy metodik ish bilan individual yordam uyg'unlashsa, natija barqarorroq bo'ladi. Masalan, umumiy dars jarayonida xorda o'qish, sarlavha bo'yicha taxmin qilish, matn mazmunini muhokama qilish tashkil etilsa, individual ishda bo'g'in kartochkalari, qisqa matn, takroriy o'qish va o'qituvchi bilan yonma-yon o'qish qo'llanadi. Bu yondashuv o'quvchining ortda qolishini "kamchilik" sifatida emas, balki pedagogik yordam talab qiladigan rivojlanish holati sifatida ko'rishga imkon beradi.

Metodlar

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligini oshirishga qaratilgan usullar nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi hamda IMRAD tuzilmasiga mos ravishda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, diagnostik baholash, taqqoslash, umumlashtirish, metodik modellashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil bosqichida o'qish tezligi, ravon o'qish, dekodlash, fonematik anglash, tovush-harf munosabati, bo'g'inlab o'qish, so'zlarni avtomatik tanish, matnni tushunish, lug'at boyligi, diqqat, motivatsiya va formatif baholash masalalariga oid ilmiy-metodik qarashlar o'rganildi. Pedagogik kuzatuvda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish jarayonidagi tipik qiyinchiliklari aniqlashga e'tibor qaratildi: ayrim o'quvchilar harfni taniydi, lekin bo'g'inni qo'shishda sustlashadi; ba'zilar so'zni o'qiydi, ammo gapdagi ma'no bog'lanishini yo'qotadi; ayrimlar tinish belgilarida to'xtamaydi; yana bir guruh o'quvchilar tez o'qishga urinib, so'z oxirlarini tushirib qoldiradi; ba'zi bolalar esa sinf oldida o'qishdan hayajonlanib, odatdagi ko'nikmasini to'liq ko'rsata olmaydi. Bu holatlar o'qish tezligining pastligi bitta sabab bilan emas, balki dekodlash, idrok, diqqat, lug'at, motivatsiya va psixologik omillar bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Diagnostik baholashda o'quvchining bir daqiqada o'qigan so'zlar soni bilan birga, o'qishdagi xatolar turi, so'zlarni almashtirish yoki tashlab ketish holati, tinish belgilari, pauza, intonatsiya, matnni tushunish va qayta hikoya qilish darajasi ham hisobga olindi. Bunday yondashuv o'qituvchiga faqat natijani emas, natijaga olib kelayotgan sababni ko'rish imkonini beradi. Masalan, ikki o'quvchi bir xil tezlikda o'qishi mumkin, lekin birida xatolar ko'p, boshqasida esa xatolar kam bo'lishi mumkin; shunday holatda ularning metodik ehtiyoji ham turlicha bo'ladi. Tadqiqotda o'qish tezligini oshirish mashqlari to'rt guruhga ajratildi: birinchi guruhga poydevor mashqlari, ya'ni tovush-harf, bo'g'in, so'z va qisqa gaplar bilan ishlash; ikkinchi guruhga ravonlik mashqlari,

ya'ni takroriy ovozli o'qish, xorda o'qish, juftlikda o'qish, rolli o'qish va o'qituvchi namunasi asosida o'qish; uchinchi guruhga ko'rish-idrok mashqlari, ya'ni so'zni butun ko'rish, satrni yo'qotmaslik, tezkor so'z tanish, bir qarashda kalit so'zni ajratish; to'rtinchi guruhga mazmuniy mashqlar, ya'ni matnning asosiy fikrini topish, savolga javob berish, qisqa bayon qilish, voqealar ketma-ketligini aniqlash va o'z fikrini dalillash kiritildi. Metodik modelda har bir dars uch bosqichda tashkil etilishi tavsiya qilindi. Birinchi bosqich matn oldi tayyorgarlik bo'lib, unda o'quvchi yangi so'zlar, mavzu, sarlavha, rasm yoki hayotiy savol orqali matnga ruhiy va mazmuniy jihatdan tayyorlanadi. Ikkinchi bosqich bevosita o'qish jarayoni bo'lib, unda o'qituvchi namunasi, o'quvchilarning navbatli o'qishi, juftlikdagi mashqlar, vaqtli qisqa o'qish, xatolarni yumshoq tuzatish va ifodali o'qish ustida ishlash amalga oshiriladi. Uchinchi bosqich o'qishdan keyingi tahlil bo'lib, unda matn mazmuni bo'yicha savollar, asosiy fikrni aniqlash, qisqa qayta hikoya, o'qishdagi o'zgarishni muhokama qilish va o'quvchining shaxsiy xulosasi shakllantiriladi. Tadqiqotda individual o'qish xaritasi asosiy kuzatuv vositasi sifatida taklif qilindi. Bu xaritada o'quvchining bir daqiqada o'qigan so'zlari, xato turlari, matnni tushunish darajasi, ifodalilik, lug'at bilan ishlash, diqqat barqarorligi va o'qishga munosabati oyma-oy qayd etiladi. Bunday xarita o'quvchilarni bir-biri bilan solishtirish uchun emas, balki har bir bolaning shaxsiy o'sish dinamikasini kuzatish uchun xizmat qiladi. Tadqiqotda differensial yondashuv ham muhim metodik asos sifatida belgilandi, chunki boshlang'ich sinfda o'quvchilarning o'qish darajasi, nutqiy tajribasi, oilaviy mutolaa muhiti va psixologik holati bir xil bo'lmaydi. Kuchli o'quvchilarga murakkabroq matnlar, tezkor savollar, ijodiy qayta hikoya, personaj nutqida o'qish, muqobil sarlavha topish kabi topshiriqlar berilishi mumkin; qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchilarga esa qisqa matn, tayanch rasm, bo'g'inli kartochka, birga o'qish, audio yordam, juftlikda mashq va bosqichli rag'bat zarur bo'ladi. Ota-onalar bilan hamkorlik metodikasida esa bolani uyda uzoq vaqt majburlab o'qitish emas, balki har kuni qisqa, muntazam, quvnoq va mazmunli mutolaa muhitini yaratish samaraliroq ekani asos qilib olindi. Umuman, tadqiqot metodlari o'qish tezligini raqamli natija sifatida emas, balki o'quvchining real o'qish holati, psixologik qulayligi, mazmuniy tushunishi va rivojlanish dinamikasi bilan bog'liq holda o'rganishga xizmat qildi. Tadqiqot metodikasida o'qish tezligini oshirish uchun haftalik mashq modeli ham ishlab chiqildi. Ushbu modelga ko'ra dushanba kuni yangi matn bilan tanishish va lug'at ustida ishlash, seshanba kuni bo'g'in-so'z ravonligi va to'g'ri o'qish, chorshanba kuni takroriy ovozli o'qish va vaqtli qisqa mashq, payshanba kuni juftlikda o'qish va matnni qayta hikoya qilish, juma kuni esa o'quvchining shaxsiy o'sishini baholash hamda o'qish kundaligiga qisqa fikr yozish tavsiya etildi. Bunday tartib o'qituvchiga o'qish tezligini tasodifiy mashqlar bilan emas, oldindan rejalashtirilgan metodik zanjir asosida rivojlantirish imkonini beradi. Baholash mezonlari ham ko'p komponentli qilib belgilandi: birinchi mezon to'g'rilik, ikkinchi mezon ravonlik, uchinchi mezon tezlik, to'rtinchi mezon ifodalilik, beshinchi mezon tushunish, oltinchi mezon o'quvchining mustaqil fikr bildirish qobiliyatidir. O'qituvchi ushbu mezonlardan foydalanganda o'quvchi faqat "tez" yoki "sekin" deb baholanmaydi, balki uning qaysi tomoni rivojlangan, qaysi tomoni qo'shimcha mashq talab qilishi aniq ko'rinadi. Metodik tajriba uchun tavsiya etilgan topshiriqlar qisqa muddatli, lekin muntazam bo'lishi kerak; chunki boshlang'ich sinf

o‘quvchisi uzoq va zerikarli takrorlardan tez charchaydi, ammo har kuni 5-7 daqiqalik maqsadli mashq orqali sezilarli o‘shishga erishishi mumkin.

Natijalar

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish tezligini oshirishda eng samarali yo‘l muntazam, tizimli, bosqichma-bosqich va individual farqlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan o‘qish mashqlari ekanini ko‘rsatadi. Birinchi natija shundan iboratki, o‘qish tezligining pastligi ko‘p hollarda bolaning xohishsizligi yoki dangasaligi bilan emas, balki muayyan o‘qish komponentlarining yetarli shakllanmagani bilan izohlanadi. Ayrim o‘quvchilarda tovush-harf munosabati mustahkam emas, ayrimlarida bo‘g‘inlarni qo‘shish sust, boshqalarida so‘zlarni butun idrok etish ko‘nikmasi hali shakllanmagan, yana ba‘zilarda esa lug‘at boyligi kamligi sababli matnda ko‘p to‘xtalish yuz beradi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchidan tezroq o‘qishni talab qilishdan oldin, aynan qaysi bosqichda qiyinchilik borligini aniqlashi zarur. Ikkinchi natija shuni ko‘rsatadiki, o‘qish tezligini oshirishda aniqlik birinchi o‘rinda turadi. Bola so‘zlarni noto‘g‘ri o‘qib, harflarni almashtirib, oxirgi bo‘g‘inni tashlab yoki tinish belgilarini sezmay tez o‘qisa, bu haqiqiy rivojlanish emas. Bunday tezlik mazmunni buzadi va keyingi o‘qishda xatoni odatga aylantirishi mumkin. Shu bois “avval to‘g‘ri, keyin ravon, so‘ng tez” tamoyili amaliy jihatdan eng maqbul yondashuvdir. Uchinchi natija takroriy ovozli o‘qishning samaradorligini tasdiqlaydi. Qisqa va mazmunli matni bir necha marta o‘qish jarayonida o‘quvchi avval so‘zlarni taniydi, keyin gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni sezadi, uchinchi yoki to‘rtinchi o‘qishda esa ravonlik va intonatsiyaga e‘tibor bera boshlaydi. Biroq takroriy o‘qish zerikarli ko‘rinishda emas, balki har gal yangi vazifa bilan tashkil etilishi kerak: birinchi o‘qishda mazmunni bilish, ikkinchi o‘qishda tinish belgilariga e‘tibor berish, uchinchi o‘qishda eng ifodali gapni topish, to‘rtinchi o‘qishda vaqtni kuzatish. To‘rtinchi natija bo‘g‘in va so‘z kartochkalari bilan ishlash o‘qish tezligining poydevorini mustahkamlashini ko‘rsatdi. Ayniqsa birinchi va ikkinchi sinflarda ochiq bo‘g‘in, yopiq bo‘g‘in, ikki bo‘g‘inli so‘z, uch bo‘g‘inli so‘z va qisqa gaplar zanjiri o‘quvchining dekodlash tezligini oshiradi. Bunda mashqlar mexanik bo‘lmasligi uchun bo‘g‘indan so‘z yasash, so‘zdan gap tuzish, gapdan kichik matn hosil qilish, rasmga mos so‘zni topish kabi topshiriqlar qo‘llanadi. Beshinchi natija ko‘rish maydonini kengaytirish mashqlarining foydasini ko‘rsatdi. Sekin o‘qiydigan o‘quvchi ko‘pincha har bir harfga alohida qaraydi, so‘zni butun ko‘ra olmaydi, satrni yo‘qotadi yoki bir so‘zni qayta-qayta o‘qib yuboradi. “Bir qarashda so‘zni top”, “satr ichidan takrorlangan so‘zni belgila”, “uch soniyada nechta so‘zni eslab qolding?”, “o‘xshash so‘zlarni farqla” kabi mashqlar ko‘z va idrok tezligini rivojlantirishga yordam beradi. Oltinchi natija xorda o‘qish va juftlikda o‘qishning psixologik qulaylik yaratishini ko‘rsatadi. Ayrim o‘quvchilar yolg‘iz o‘qiganda hayajonlanadi, ovozi pasayadi yoki xatolari ko‘payadi, lekin juftlikda yoki kichik guruhda o‘qiganda o‘zini erkinroq tutadi. Xorda o‘qish umumiy ritm, pauza va sur‘atni sezishga yordam beradi; juftlikda o‘qish esa o‘zaro yordam va ishonch muhitini yaratadi. Yettinchi natija audio-matn bilan ishlashning o‘qish tezligi va ifodalilikka ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. O‘quvchi avval matnning namunaviy o‘qilishini tinglaydi, so‘ng matni ko‘z bilan kuzatib birga o‘qiydi, keyin mustaqil ovoz chiqarib o‘qishga o‘tadi. Bu usul ayniqsa pauza, urg‘u, ohang va nutq sur‘atini shakllantirishda samarali bo‘ladi. Sakkizinchi natija lug‘at

boyligi o'qish tezligining yashirin, ammo kuchli omili ekanini ko'rsatadi. Ma'nosi tanish so'z tezroq o'qiladi, notanish so'z esa bolani to'xtatadi. Shuning uchun har bir matndan oldin kalit so'zlarni izohlash, rasm bilan bog'lash, ma'nodosh va zid so'zlarni topish, yangi so'z ishtirokida gap tuzish o'qish tezligi bilan birga tushunishni ham oshiradi. To'qqizinchi natija vaqtli qisqa o'qish mashqlarini ehtiyotkorlik bilan qo'llash zarurligini ko'rsatdi. Bir daqiqalik o'qish natijasi o'quvchini baholash, solishtirish yoki uyaltirish uchun emas, uning shaxsiy o'sishini ko'rsatish uchun ishlatilishi kerak. Masalan, "o'tgan oyda 45 so'zni o'qiding, bu oyda 53 so'zni kamroq xato bilan o'qiding" degan yondashuv bolada ishonch uyg'otadi; "sinfdoshing sendan tez o'qidi" degan taqqoslash esa o'qishga nisbatan ichki qarshilikni kuchaytiradi. O'ninchi natija matn tanlashning muhimligini tasdiqlaydi. Juda murakkab, uzun va notanish so'zlarga boy matn o'quvchini sekinlashtiradi, juda sodda matn esa rivojlantirmaydi. Shuning uchun matn o'quvchining hozirgi darajasidan biroz yuqoriroq, lekin to'liq tushunarsiz bo'lmagan darajada tanlanishi kerak. O'n birinchi natija o'yinli metodlarning samaradorligidir. "So'z ovchisi", "yo'qolgan so'zni top", "tinish belgisida to'xta", "qahramon ovozi o'qi", "bir nafasda gapni o'qi", "eng ravon o'qilgan jumla" kabi mashqlar bolani tezlikka majbur qilmaydi, balki tabiiy qiziqish orqali rag'batlantiradi. O'n ikkinchi natija o'qish tezligini oshirishda psixologik xavfsizlik muhimligini ko'rsatadi. Xato qilgan bola ustidan kulish, uni sinfdoshlar bilan taqqoslash, har safar qo'pol to'xtatish, "sen sekin o'qiysan" degan yorliq qo'yish bolaning o'qishdagi erkinligini pasaytiradi. O'qituvchi avval muvaffaqiyatni ko'rsatib, keyin xatoni yumshoq tuzatsa, bola o'qishni qo'rquv emas, o'sish imkoniyati sifatida qabul qiladi. O'n uchinchi natija mustaqil mutolaa o'qish tezligining barqaror oshishida hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi. Faqat darsdagi qisqa mashqlar yetarli emas; bola sinf kitob burchagi, maktab kutubxonasi, uy sharoiti va ota-ona bilan suhbat orqali muntazam o'qishga jalb qilinsa, so'zlarni avtomatik tanish tezlashadi, ko'z harakati ravonlashadi, matn tuzilmasini oldindan sezish qobiliyati kuchayadi. Umuman, natijalar o'qish tezligini oshirishda eng samarali yondashuv tezlik, to'g'rilik, ravonlik, tushunish, qiziqish va psixologik qulaylikni birgalikda rivojlantirish ekanini asoslaydi. O'n to'rtinchi natija shundan iboratki, o'qish tezligini oshirishda o'quvchining o'z natijasini ko'ra olishi kuchli rag'bat vazifasini bajaradi. Agar bola o'zining kechagi va bugungi o'qishi o'rtasidagi farqni sezsa, u mashqning foydasini anglaydi. Shu maqsadda oddiy jadval, rangli belgi, kichik yulduzcha yoki "bugun men yaxshiroq o'qidim" degan shaxsiy qaydlar samarali bo'lishi mumkin. Bunda asosiy e'tibor sinfdoshlar o'rtasidagi musobaqaga emas, shaxsiy rivojlanishga qaratiladi. O'n beshinchi natija o'qish tezligi va tushunish o'rtasidagi bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. O'quvchi matnni juda sekin o'qisa, fikr zanjiri uzilib qoladi; haddan tashqari shoshilsa, so'zlarni ko'radi, lekin ma'noni ushlay olmaydi. Demak, o'qishning optimal sur'ati bolaning matnni anglay oladigan tezligidir. O'n oltinchi natija shuni ko'rsatadiki, qahramonlar nutqida o'qish, rollarga bo'lib o'qish va kichik dramatisatsiya o'quvchilarda intonatsiya va tabiiy sur'atni rivojlantiradi. Bola qahramon roliga kirganda, u matnni faqat o'qimaydi, balki uni his qiladi, ovoz ohangini o'zgartiradi, pauzalarni sezadi va shu orqali ravonlik kuchayadi. O'n yettinchi natija ota-onalarning metodik savodxonligi bilan bog'liq. Uyda ota-ona bolani har bir xatosida to'xtatib, uzun matnlarni majburan o'qitsa, bola charchaydi;

agar ota-ona qisqa matnni birga o'qib, so'ng mazmuni haqida samimiy suhbatlashsa, bola o'qishni muloqot sifatida qabul qiladi. O'n sakkizinchi natija o'qish kundaligi foydasini ko'rsatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi kundalikda o'qigan matnining nomi, eng yoqqan qahramoni, eng qiziq gap, yangi o'rgangan so'zi va qisqa fikrini yozsa, u faqat tezlikni emas, matn bilan ongli ishlashni ham rivojlantiradi. O'n to'qqizinchi natija shundan iboratki, o'qish tezligini oshirishda kichik muvaffaqiyatlarni ko'paytirish muhimdir. Har kuni katta sakrash kutish pedagogik xato; ammo har kuni bir so'zni aniqroq o'qish, bir gapni ravonroq o'qish, bir tinish belgisida to'g'ri to'xtash bolaning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Yigirmanchi natija sifatida o'qish tezligi bilan bog'liq mashqlar qisqa tanaffuslar va harakatli daqiqalar bilan uyg'unlashtirilganda o'quvchilarning diqqat barqarorligi yaxshilanishi kuzatiladi. Boshlang'ich sinf bolasi uzoq vaqt bir xil holatda matnga tikilib o'tirsa, ko'zi va diqqati charchaydi, natijada tezlik ham, tushunish ham pasayadi. Shu sababli 5-7 daqiqalik o'qish mashqlaridan keyin qisqa nafas mashqi, ko'z gimnastikasi, qarsak ritmida bo'g'in aytish yoki "so'zni eshitib top" kabi yengil topshiriqlar qo'llansa, o'quvchi yana faol holatga qaytadi. Yigirma birinchi natija o'qish tezligini oshirishda nutq madaniyati bilan bog'liq ishlar ham muhimligini ko'rsatadi. Bola so'zlarni aniq talaffuz qilsa, og'zaki nutqida gaplarni to'liq tuzsa, eshitgan matnini qayta aytga olsa, ovoz chiqarib o'qish jarayoni ham tabiiy ravishda ravonlashadi. Demak, tez o'qish mashqlari og'zaki nutq, lug'at, tinglab tushunish va hikoya qilish mashqlari bilan birgalikda olib borilganda yanada samarali natija beradi.

Muhokama

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligini oshirish bo'yicha tahlil qilingan usullar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon oddiy mashqlar yig'indisi emas, balki o'qituvchi, o'quvchi, matn, sinf muhiti, oila va baholash madaniyatining o'zaro bog'liq tizimidir. Ta'lim amaliyotida ba'zan o'qish tezligi faqat daqiqalik me'yorlar orqali baholanib, o'quvchining matnni tushunishi, o'qishga qiziqishi va hissiy holati ikkinchi darajaga tushib qoladi. Bunday yondashuv qisqa muddatda raqamli natijani oshirgandek ko'rinsa-da, uzoq muddatda bolada kitobdan charchash, xatodan qo'rqish va o'qishni faqat nazorat vositasi deb qabul qilish holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. O'qish tezligi, albatta, zarur; chunki juda sekin o'qigan bola topshiriqni bajarishda ortda qoladi, darslik matnini o'zlashtirishda qiynaladi va mustaqil ishga ko'proq vaqt sarflaydi. Biroq tezlikning o'zi yetarli emas: o'quvchi matnni tez o'qib, mazmuni anglamasa, bunday natija savodxonlikning haqiqiy ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun eng muhim metodik tamoyil "tezlik mazmunga xizmat qilishi kerak" degan qarashdir. O'qish tezligini oshirishning birinchi sharti bolada poydevor ko'nikmalarni puxta shakllantirishdir. Agar o'quvchi tovushni harf bilan bog'lashda, bo'g'inni qo'shishda yoki so'zni butun ko'rishda qiynalsa, unga yuqori tezlik talabini qo'yish samarasiz bo'ladi. Bunday vaziyatda qisqa bo'g'in mashqlari, takroriy so'z qatorlari, ko'rish kartochkalari va o'qituvchi bilan birga o'qish kabi yordamchi metodlar kerak bo'ladi. Ikkinchi shart o'quvchining o'qishga nisbatan ijobiy munosabatini saqlashdir. Bola velosiped haydashni bir urinishda o'rganmagani kabi, ravon o'qishni ham birdan egallamaydi; farqi shundaki, velosipeddan yiqilsa tizzasi shilinadi, o'qishda qo'rqitilsa, kitobdan ko'ngli soviydi. Shu bois o'qituvchi xatoni jazolash emas, o'rganish belgisi sifatida ko'rsatishi zarur.

Uchinchi shart matnning yoshga va darajaga mos bo'lishidir. Juda murakkab matn o'quvchini sekinlashtiradi, juda sodda matn esa o'sishga undamaydi. Matn tanlashda mavzu qiziqarli, jumlar nisbatan tushunarli, yangi so'zlar soni me'yorida, mazmun esa bolaning hayotiy tajribasiga yaqin bo'lishi kerak. To'rtinchi shart o'qituvchi namunasidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi ifodali va ravon o'qishni ko'pincha qoidani yodlash orqali emas, ustozning jonli namunasini eshitish orqali egallaydi. O'qituvchining ohangi, pauzasi, urg'usi, tinish belgilarini sezdirishi, qahramon kayfiyatini ovozda ifodalashi o'quvchiga matnni jonli idrok etishga yordam beradi. Beshinchi shart takroriy mashqlarni mazmunli tashkil etishdir. Bir matnni qayta o'qish foydali, ammo har gal bir xil vazifa bilan o'qish zerikarli bo'ladi. Shu sababli takroriy o'qishda har safar yangi maqsad belgilanishi zarur: birinchi o'qishda matn bilan tanishish, ikkinchi o'qishda xatolarni kamaytirish, uchinchi o'qishda pauza va intonatsiyaga e'tibor berish, to'rtinchi o'qishda tezlikni kuzatish, beshinchi o'qishda asosiy fikrni aytish. Oltinchi shart juftlik va guruh faoliyatini to'g'ri tashkil etishdir. Juftlikda o'qish sust o'quvchini qo'llab-quvvatlashi mumkin, ammo kuchli o'quvchi doim yetakchi, sust o'quvchi doim tinglovchi bo'lib qolmasligi kerak. Rollar almashib borilishi, xato madaniyatli tarzda ko'rsatilishi, yakunda har ikki o'quvchining muvaffaqiyati qayd etilishi lozim. Yettinchi shart raqamli vositalardan oqilona foydalanishdir. Audio-matn, elektron kitob, ovoz yozib qayta tinglash, qisqa animatsion kirish va interaktiv savollar o'quvchini qiziqtirishi, intonatsiyani shakllantirishi va mustaqil mashq qilishga yordam berishi mumkin. Ammo raqamli vosita darsning markaziga aylanib qolsa, bola matndan ko'ra ekrandagi effektlarga ko'proq chalg'ishi ehtimoli bor. Shuning uchun texnologiya maqsadga xizmat qilishi, o'qituvchi esa jarayonning pedagogik boshqaruvchisi bo'lib qolishi kerak. Sakkizinchi shart formatif baholashdir. O'qish tezligi bir martalik tekshiruv bilan emas, muntazam kuzatuv orqali baholanishi lozim. O'quvchi bugun hayajonlangan, matn unga notanish yoki kayfiyati past bo'lishi mumkin; shu sababli bir martalik natijani yakuniy hukmga aylantirish to'g'ri emas. Individual o'qish xaritasi o'quvchining xato turlari, o'sish sur'ati, tushunish darajasi va o'qishga munosabatini ko'rsatadi. To'qqizinchi shart ota-onalar bilan hamkorlikdir. Uyda bolani uzoq vaqt majburlab o'qitish, har xatosida to'xtatish yoki boshqa bolalar bilan taqqoslash o'qish tezligini oshirmaydi, aksincha, bosimni kuchaytiradi. Ota-onalarga har kuni 10-15 daqiqalik muntazam, iliq va suhbatga asoslangan mutolaa tavsiya etilishi kerak. Bola o'qigan matni haqida gapirsa, qahramonga baho bersa, ota-onasi uni tinglasa, o'qish oilaviy muloqotga aylanadi. O'ninchi shart sinfda kitobxonlik muhitini yaratishdir. Kitob burchagi, "haftaning hikoyasi", "men tavsiya qilaman", "eng ravon o'qilgan jumla", "qahramonga savol" kabi kichik an'analar o'quvchini o'qishga jalb qiladi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, o'qish tezligini oshirishning zamonaviy metodikasi bolani shoshiltirish emas, balki uning o'qish apparatini, so'z boyligini, ishonchini, diqqatini, qiziqishini va matnni tushunish qobiliyatini birgalikda rivojlantirishdir. Ana shunda tezlik sun'iy bosim natijasi emas, tabiiy savodxonlik natijasiga aylanadi. Amaliy jihatdan eng muhim masalalardan yana biri shuki, o'qish tezligini oshirish jarayonida o'qituvchi me'yor va mehr o'rtasidagi muvozanatni saqlashi zarur. Me'yor bo'lmasa, o'qish jarayoni tartibsiz, natija esa mavhum bo'lib qoladi; mehr bo'lmasa, bola o'qishni bosim va qo'rquv bilan bog'laydi. Shu sababli zamonaviy o'qituvchi bir vaqtning o'zida

talabchan va qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi kerak. Talabchanlik o'quvchidan muntazam mashq, to'g'ri talaffuz, diqqat va mas'uliyatni kutishdir; qo'llab-quvvatlash esa uning xatosini tushunish, yutug'ini ko'rish, qiyin joyda yonida bo'lish va muvaffaqiyatga olib boruvchi kichik qadamlarni tashkil etishdir. O'qish tezligini oshirishda noto'g'ri yondashuvlardan biri bolalarni ochiq reytingga qo'yishdir. Bunday holatda tez o'qiydigan bola haddan tashqari o'ziga ishonib, mazmunni e'tiborsiz qoldirishi, sekin o'qiydigan bola esa o'zini zaif his qilishi mumkin. Yaxshiroq usul — har bir o'quvchining o'z rivojlanish trayektoriyasini kuzatish va “sen boshqalardan o'tding” emas, “sen o'zingning oldingi natijangdan o'tding” degan xabarni berishdir. Shuningdek, o'qituvchi o'qish tezligini oshirishni boshqa fanlar bilan integratsiyalashi mumkin: matematika darsida masala shartini ravon o'qish, tabiiy fanlarda kichik ilmiy matnni tushunish, tarbiya darsida hikoyani rollarga bo'lib o'qish, texnologiya darsida yo'riqnoma matnini izchil o'qish o'quvchining real hayotiy o'qish ko'nikmasini kuchaytiradi. Demak, o'qish tezligi faqat o'qish darsining vazifasi emas, butun boshlang'ich ta'lim jarayonining umumiy poydevoridir.

Xulosa

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligini oshirish zamonaviy boshlang'ich ta'limning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, u bolaning keyingi o'quv faoliyati, fanlarni o'zlashtirishi, mustaqil bilim olishi, nutqiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligi bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qish tezligi faqat daqiqada o'qilgan so'zlar soni bilan belgilanmaydi; u to'g'ri o'qish, ravonlik, ifodalilik, tinish belgilariga rioya qilish, so'zlarni butun idrok etish, matn mazmunini tushunish va o'qishga ijobiy munosabat bilan birgalikda rivojlantirilishi kerak. Agar o'quvchi tez o'qisa-yu, matn mazmunini anglamasa, bu haqiqiy o'qish malakasi hisoblanmaydi; agar o'quvchi tushunsa-yu, juda sekin o'qisa, unga texnik va ravonlik mashqlari orqali yordam berish zarur. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qish tezligini oshirishda aniqlikdan ravonlikka, ravonlikdan tezlikka, tezlikdan ongli o'qishga olib boruvchi bosqichli metodik tizimdan foydalanishi lozim. Maqolada tahlil qilingan usullar, jumladan bo'g'in va so'z kartochkalari, takroriy ovozli o'qish, vaqti qisqa o'qish, xorda o'qish, juftlikda o'qish, rolli o'qish, audio-matn bilan birga o'qish, ko'rish maydonini kengaytirish mashqlari, lug'at boyligini oshirish, matn oldi tayyorgarlik, o'qishdan keyingi savol-javob, individual o'qish xaritasi, formatif baholash va ota-ona bilan hamkorlik birgalikda qo'llanganda barqaror natija beradi. Amaliy tavsiya sifatida har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning o'qish tezligini oyma-oy kuzatib borishi, natijani faqat raqam sifatida emas, xato turlari va tushunish darajasi bilan birga baholashi, sust o'quvchilarni sinf oldida kamsitmasligi, kuchli o'quvchilarni esa murakkabroq va ijodiy topshiriqlar bilan rivojlantirishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, o'qish tezligini oshirishda uy sharoitidagi muntazam qisqa mutolaa, ota-onaning ijobiy munosabati, sinfdagi kitob muhiti va o'quvchining o'z shaxsiy yutug'ini ko'ra olishi katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchisida tez va ravon o'qish ko'nikmasi shakllansa, u nafaqat darslik matnlarini osonroq o'zlashtiradi, balki fikrlash, izohlash, taqqoslash, xulosa chiqarish va mustaqil bilim olishga ham tayyor bo'ladi. Yakuniy xulosa shuki, o'qish tezligini oshirishning eng to'g'ri yo'li bolani shoshiltirish, boshqa bolalar bilan solishtirish yoki faqat daqiqalik me'yor ortidan quvish emas, balki uning o'qish apparatini, lug'atini,

ishonchini, qiziqishini va tushunish qobiliyatini birgalikda rivojlantirishdir. Ana shunda tezlik tabiiy natijaga aylanadi, o‘qish esa bola uchun majburiyat emas, bilimga ochiladigan ishonchli yo‘l bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusida boshlang‘ich sinflarda o‘qish tezligini oshirish bo‘yicha ishlarni yanada takomillashtirish uchun o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, sinf kutubxonalarini yoshga mos matnlar bilan boyitish, ota-onalar uchun qisqa tavsifanomalarda ishlab chiqish, o‘quvchilarning o‘qish natijalarini formatif baholash asosida muntazam kuzatish va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish zarur. Eng muhimi, o‘qish tezligini oshirish jarayonida bolaga “tezroq tugat” emas, “ravonroq tushun” degan ta’limiy yo‘nalish berilishi kerak. Shunda boshlang‘ich sinf o‘quvchisi matnni shunchaki ovoz chiqarib o‘qimaydi, balki uni anglaydi, his qiladi, savol beradi, fikr bildiradi va bilim olish vositasiga aylantiradi. Bu yondashuv o‘qituvchi faoliyatida izchillikni kuchaytiradi va o‘quvchining kichik yutuqlarini ko‘rinadigan, o‘lchanadigan hamda rag‘batlantiriladigan natijaga aylantiradi. Natijada o‘qish tezligi bolaning tabiiy o‘qish ko‘rsatkichiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
- [2] Mullis, I. V. S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K. A., & Wry, E. PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2023.
- [3] National Reading Panel. Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. National Institute of Child Health and Human Development, 2000.
- [4] What Works Clearinghouse. Foundational Skills to Support Reading for Understanding in Kindergarten Through 3rd Grade. Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education, 2016.
- [5] Rasinski, T. V. The Fluent Reader: Oral Reading Strategies for Building Word Recognition, Fluency, and Comprehension. Scholastic, 2003.
- [6] Samuels, S. J. The Method of Repeated Readings. The Reading Teacher, 1979.
- [7] Kuhn, M. R., & Stahl, S. A. Fluency: A Review of Developmental and Remedial Practices. Journal of Educational Psychology, 2003.
- [8] Duke, N. K., & Pearson, P. D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. International Reading Association, 2002.
- [9] Snow, C. E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. RAND Corporation, 2002.
- [10] Pressley, M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. Guilford Press, 2006.
- [11] Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
- [12] Bruner, J. S. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
- [13] Piaget, J. The Psychology of the Child. Basic Books, 1969.